

et enkelt tilfelle, som det er gjort her kan være mindre fruktbart: Det blir mange timers arbeid og få eller svake treff.

Aktørperspektivet

Hvordan man ser en kilde er i stor grad avhengig av ens posisjon. Almevik baserer seg på sine egne erfaringer som håndverker. Han arbeider med å forstå intensjoner og dyrker fram noe han omtaler som en transhistorisk kompetanse.

I denne tredje bolken, om aktørperspektivet, går Almevik inn i to ulike aktørposisjoner. Den første er håndverkerens perspektiv og hvordan dette kan brukes for å rekonstruere kunnskap og derigjennom bidra i tolkningen av sporkildene i bygningen. Det andre perspektivet er blikket til den siste eieren av gården. Her opptrer aktøren mer som en tolkende kollega enn som en kildekategori i seg selv. Almevik gjør et poeng av at aktørperspektivet heller ikke er tilstrekkelig benyttet innen kulturminneforvaltningen.

Å lese og forstå verktøysporene som står igjen etter en smidd håndsag eller et sagblad som er valsa vil være uforståelig for de fleste leserene av RIG. Men vi kan forstå og verdsette verdien av Almeviks forståelse. Han viser oss at for å virkelig forstå forskjellene må man selv ha arbeidet praktisk, med intensjoner. Slipingen av øksens egg eller hvordan du setter opp sagens tenner påvirker både arbeidsprosessen og sporene du setter igjen. Den immaterielle kulturarven har fått ny verdi i kulturminnearbeidet. Og skal vi ta Almeviks erfaringer på alvor må den prosessuelle rekonstruksjonen foregå i samarbeid med dyktige bønder, seilere, fiskere eller håndverkere som har interesse for gårsdagens perspektiver. Her får vi en god gjennomgang av hva aktørperspektivet kan brukes til. Tidsstudiene er forbilledlige gjennom hvordan de settes inn i en sosial sammenheng og får en bruk i den avsluttende analysen.

Å ta i bruk en informant, en representant for en tid og et tema og gjøre intervjuer ved kjøkkenbordet er ingen nyskapende metode. Det spesielle her er hvordan eieren, Thure Nilson, ble brukt så direkte i selve tolkningsarbeidet. Han så ikke bare fortiden i bakspeilet eller hadde meninger om hvordan ting var. Thure Nilson var i like stor grad en bruker som så framover, med en holdning og en filosofi om hvordan ting skulle være og gjøres. Dette er en viktig retning å videreutvikle om vi skal klare å endre kulturminnevernet fra å fokusere på forfall til å skape kultur for morgendagens bruk og bevaring.

Pluralisme

I det avsluttende kapittelet settes de ulike kildene sammen til en syntese som viser slagkraften ved Almeviks kildepluralisme. Og jeg mener denne analysen både er solid og unik. Syntesen er i seg selv et godt argument for å få teori og praksis til å samarbeide, og til å blande ulike kildekategorier slik det er gjort i avhandlingen. Syntesen kan sees som et metodologisk eksempel eller et forbilde.

Jeg skal innrømme at jeg har latt meg irritere over at hovedanalysen kom som et slags vedlegg til konklusjonen. Men jeg har også gledet meg over måten det ble gjort på. Det er et veldig godt og klargjørende stykke arbeid; en syntese, som kunne vært med å gi avhandlingen en struktur. Her ser jeg noen klare funksjonalistiske trekk ved analysen, på måten som det materielle, det sosiale, det demografiske og eiendomsforholdene spiller på hverandre. Gjennom denne innfallsvinkelen rekonstrueres en presis, sosial forklaring som fungerer sammen med det etablerte historiske forløpet. Og så viser Almevik igjen hvordan illustrasjonene ikke bare er overflatisk pynt men noe som er med og bærer selve analysen: som en måte å tenke på.

Svakhetstegnet er at analysen kunne vært mer modnet og bedre utviklet. Det er tydelig at den er tilkommet kort tid før innlevering av avhandlingen; men dette velger jeg å se igjennom fingrene på da det er klare kvaliteter her som gav meg en ny forståelse av samspillet mellom de tre kildegruppene. Her forenes både det materielle, kildespor i bygningen og dateringer med nyere, analoge eksempler, og ikke minst settes sammen med sosiale og demografiske forhold.

Terje Planke, Oslo

Olle Wilson: *Raffinerade rum. Bensinstationer och precisionskultur i Sverige 1926–1956*. Nordiska museets förlag, Stockholm 2012. 240 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7108-549-8.

Få byggnader har en så undflyende karaktär som våra bensinstationer, som sedan introduktionen har levt ett maskeradliv med ständiga kostymbyten: stationer har bytt ägare, byggts om, lagts ned, fått en ny funktion eller rivits, eller bara blivit stående som utslocknade ljus. Detta har gjort byggnaden svårångad och dess kulturhistoriska status osäker – vad kännetecknar egentligen en originalmack?

Länge menade många att bensinstationer var osedd arkitektur, det var inget någon lade märke till. När Stefan Bengtsson och Göran Willis i mitten av 1990-talet planterade in begreppet K-märkt via tv och böcker, började allt fler få upp ögonen för landets bensinstationer. Samma resultat fick författaren och fotografen Olle Wilsons bok, *Full Tank*, som 1995 rönt stor uppmärksamhet och snart behövde tryckas om i en ny upplaga.

Det har spekulerats om orsaken till denna uppblommande hausse, om det var millenniumskiftets antågande som fick människor att blicka bakåt och bli nostalgiska, eller om byggnaderna nu hade uppnått en ålder som gjorde dem intressanta att värdera och ställa i förhållande till annan byggnadskultur.

Aldrig tidigare har väl bensinstationer varit så på tapeten som idag och följdriktigt är det dags för den första doktorsavhandlingen på svenska om ämnet. Författaren är nyss nämnde Olle Wilson och boken heter *Raffinerade rum. Bensinstationer och precisionskultur i Sverige 1926–1956*. Olle Wilson är konstvetare och det är sålunda med ett bildanalytiskt närmande han griper sig an ämnet. Källmaterialet består av fotografier, annonser, reklammaterial och ritningar hämtade ur bensinbolagens arkiv, samt författarens ”fältarbetsmaterial”, som han insamlat under lång tid och under många resor där han inventerat och dokumenterat landets äldre bensinstationsbestånd.

Tidsangivelsen i bokens titel visar att det inte handlar om folkhemmets tankställen, utan att det är bensinbolagens tidiga etableringsfas som beskrivs, från 1920-tal fram till massbilismens genombrott i slutet av 1950-talet. Författaren visar hur denna ”kolonisering” gick till, hur den tidiga stationsetableringen tog sig uttryck och hur den flyktiga bensinen fick en fast form. Så fast i konturen att vi idag har svårt att föreställa oss ett liv utan den.

Olle Wilson går i närmast fysisk närkamp med bensinmackarnas alla attribut som byggnader, bensinpumpar, uniformer, kepsar, kartor, smörjscheman, reklammaterial och mycket mer för att få syn på den bakomliggande grammatiken med en analys inspirerad av Martin Heideggers hermeneutiska fenomenologi. Författaren låter en visualiserad bensinkultur träda fram, som genom ett tilltalande tekniskt språk förankrade sig som en självklarhet i en teknikoptimistisk tid. Bensinen iklädes en kostym som gav den en ädel karaktär, efter att oljebolagen funnit den under strapatsfyllda former, mödosamt bärgat den och därefter transporterat den en lång väg till civilisationen, där den brandfarliga väts-

kan vetenskapligt förfinats i syfte att få västerlandets samhällsmaskineri att snurra fort och friktionsfritt. Olle Wilson använder sig av begreppet ”precisionskultur” för att synliggöra denna rörelse, eller kanske snarare förförelse, som inte gick att motstå och som de flesta snart betraktade som något naturgivet – ett system av ledningar och rör som vindlade likt en fors och slutligen rann ned i bensintanken under högtidliga former. En gnista senare satte bensindroppen motorns kolvar i rörelse och bilen var ute på vägen igen. Snart gick det inte att tänka sig ett annat sätt att existera än att befinna sig i denna vindlande värld.

På 1920-talet var macken en nykomling som retoriskt måste förankras bland människor med en argumentering om teknikens naturlighet och överlägsenhet. Här fanns inget att frukta. Denna analys ger stationen ett sammanhang och historia. Wilson menar dessutom att byggnadens tekniska funktion kan vara en förklaring till varför bensinstationer inte fått någon plats i den arkitekturhistoriska berättelsen. En apparat går ju knappast att byggnadsminnesförklara. När den stängts av är den död.

Det är en bedräglig bok såtillvida att ämnet kan tyckas lättsmält och lockande (boken har redan rönt, för att vara en avhandling, stort medialt intresse) men som den akademiska formen och stilen obarmhärtigt komplicerar, som sannolikt kommer att utestänga många intresserade. Detta är synd då författaren är en skicklig och säker stilist, som borde kunnat förena djupgående analys och begriplighet. Nu kommer sannolikt många att köpa boken ändå, då den har ett aptitligt utseende och bjuder på ett frikostigt bildmaterial. Men blir den läst och blir den förstörd?

Jag hade dessutom önskat att den tekniska analysen hade gått ännu mycket djupare än vad som nu är fallet och jag skulle vilja bli mer överraskad än vad jag blir. Det borde inte alls vara omöjligt att tolka materialiteten med än djärvare ambitioner och att formulera en mer sprakande berättelse om detta högexplosiva ämne. Kanske hade det bara behövt tillföras en något fräschare teoretisk impuls för att få den att lyfta ett snäpp? Detta är kulturhistoria med sprängstoff nog att utifrån det skenbart vardagliga kunna berätta något mycket mer och större än det går att ana. Nu blir det ibland bara som lätta krusningar på ytan med enligt min uppfattning allt för många metaforer som författaren skulle behövt knåda betydligt hårdare för att de skulle ge något resultat. Följande exempel visar kanske vad jag är ute efter, tanken är god, men metaforen leder ingen vart:

”Det är som om slangen med bensin behövs för att visualisera den storskaliga struktur som oljedistribution innebär ’från källan till konsumenten’.”

”Tankningstillfället innebär ett bevitnande av en logisk process och bränslet doseras exakt som i ett laboratorium.”

”Det kan också tänkas att manliga kunder som rullade in på bensinstationen kunde känna sig som nysst landade stridspiloter.”

Jag misstänker att det rika bildmaterialet i avhandlingen kan vara en bidragande orsak till att den framskrivna analysen inte riktigt griper tag i mig. Det kan finnas en risk med att använda alltför många illustrationer, då man som författare blir bekväm och inte fullt ut anstränger sig för att sätta ord på beskrivningarna. Jag tror att avhandlingen hade vunnit på (det känns konstigt att skriva så här, för det brukar vara det motsatta: att man hade önskat fler bilder i akademiska publikationer) något färre bilder, inte minst för att bensinmacksvurmen är ett påfallande fotografiskt fält och att det därför kunde varit en poäng i att utmana genom att jobba med ord istället.

Två böcker jag gärna drar paralleller till under läsningen är Jan Garnerts *Anden i lampan* och Wolfgang Schivelbuschs *Järnvägsresandets historia*, som båda är teknikvinklade kulturhistorier, som tecknar möten mellan människor och ny teknik, inte alls olikt det denna avhandling syftar till. Förtjänsten med dessa böcker är att författarna utifrån ett mångfasetterat material former handlingar som retoriskt övertygar mig. Böckerna är ytterst välkomponerade. I *Raffinerade rum* saknar jag vissa byggstenar och jag tycker inte heller sammanfogningen håller ihop historien tillräckligt bra för att jag som läsare ska vara säker på att jag begripit sammanhangen. Jag är övertygad om att Olle Wilson har det klart och tydligt i sina tankar, men inte riktigt lyckas överföra budskapet till text.

Avhandlingens huvudspår är att beskriva den kultivering av bensinen som tog fysisk gestalt i ett stort antal bensinstationer över hela vårt land i början av 1920-talet. Författaren driver tesen att de här stationerna manifesterar en modernitet och att utformningen av denna bränsledistribution är ett utmärkt exempel på hur ett tekniksamhälle med maskinegenskaper tar gestalt, där allt är vetenskapligt exakt, mätbart, rent och kyligt. Här skulle det varit intressant och utvecklande om författaren hade dragit paralleller till andra miljöer med snarlik karaktär.

I boken visar Wilson att det tekniskt kyliga också

kunde vändas till sin raka motsats, nämligen till något varmt, ombonat och tryggt. I bensinmacksreklamen var det sådana värden som lyftes fram och maskineriets perfektion kunde ta gestalt i en tryggt lysande fyr i den regniga natten. Något för den ensamma bilföraren att längta hem till. Allt eftersom bilsamhället tog form och antalet bilförare blev fler, minskade bruket av tekniska argument och istället blev bensin allt mer känslösamt. Här blir författarens botaniserande riktigt spännande när mikroskopet riktas mot allt från ljusskyltarnas effekt på natten, till välmentade bensinstationskartor samt omsorgsfullt utformad information om triviala ting som strålkastare. När vardagstäckets avlägsnas och det välbekanta ses i ett nytt ljus på detta vis känner jag det som ett lyckorus i kroppen. Ännu mer av analys i denna stil hade lyft en redan nu ovanligt underhållande avhandling några snäpp.

Vad jag också skulle önskat mer av är personen Olle Wilson, som ägnat så många år av sitt liv åt att dokumentera och skriva om det här brokiga och svårfångade kulturarvet längs våra vägar. Med all den erfarenheten borde han utan svårighet ha kunnat använda mer av sig själv, sina egna tankar och reflektioner som bollplank i den historia han nu satt på pränt. Visserligen går det att skymta honom redan nu, i inledningen berättar han om sin bil, en Hudson, att den varit ett redskap för honom under de resor han företagit. Den här fascinationen för äldre bilar berättar något om Wilson som person, och detta borde han ha utnyttjat betydligt bättre. Han skulle ha kunnat nyttja självreflexionen och använt det personliga ”motoristiska intresse” som han så uppenbart bär med sig in i avhandlingen. Detta hade gjort framställningen mer drivande och rytmisk. Nu störs jag istället av kommentarer och påståenden som jag tycker är allt för subjektiva utan att författaren tycks låtsas om det.

Så när bensinstationernas historia sitt slut och av allt det tekniskt raffinerade återstår inte mycket mer än kvarlämnade spår, gärna beskrivna som arkeologiska fynd (det är intressant att den arkeologiska metaforen så ofta kommer till användning när man refererar till vad som finns kvar av modernismens bruksmiljöer). Likt ett mantra repeterar man att bensinstationen är ett förbisett kulturarv, bortglömt eller förträngt. Samtidigt har väl aldrig macken varit populärare än den är nu? På friluftsmuseet Jamtli finns sedan några år tillbaka en gammal bensinstation representerad och i jämtländska Skålan ligger den första byggnadsminnesförklarade stationen. Och på hemsidor, bloggar och i böcker samlar ivriga inventerare ”sina” mackfavoriter. Jag skulle

drista mig till att våga påstå att få byggnader idag har en så entusiastisk skara anhängare som dessa gamla tankställen. Tjusningen med bensinstationen misstänker jag ligger i att anhängarna ser sig som ”upptäckare” och gärna frammålar en bild av sig själva som några som slår underifrån, som inte ingår i etablissemanget. Det är en icke oväsentlig del av den berättelse man vill förmedla.

Niklas Ingmarsson, Lund

Signe Bremer: *Kroppslinjer: Kön, transsexualism och kropp i berättelser om könskorrigering*. Makadam, Göteborg/Stockholm 2011. 251 s. Eng. summary. ISBN 978-91-7061-099-8.

Transsexuella är en kategori som inom medicinsk forskning, psykiatri och queerteori huvudsakligen fått gå forskarens ärenden. Inom queerteori har t.ex. drag varit älsklingsexemplet i kritiken mot den feministiska uppdelningen i biologiskt kön och socialt genus. I Signe Bremers avhandling *Kroppslinjer* har transsexuella som studieobjekt däremot kommit till sin egen rätt. Utöver att vara ett viktigt bidrag till (medicinsk) etnologi är avhandlingen därför ett viktigt bidrag till transgendiforskningen, en forskning som har det upplevda i fokus och som återkopplar till de människor och liv som analyseras.

Den analytiska titeln *Kroppslinjer* åtföljs av den informativa undertiteln *Kön, transsexualism och kropp i berättelser om könskorrigering*. Avhandlingen handlar alltså om ”kön”, ”transsexualism” och ”kropp” och det empiriska materialet avgränsar sig till ”berättelser om könskorrigering”. Syftet är ”dels att undersöka görandet och utmanandet av kropp och personskap i transsexuella personers berättelser om könskorrigering, dels att undersöka vad dessa berättelser säger om de villkor genom vilka kroppar blir begripliga och känns igen som möjliga personer” (s. 15–16). På det här sättet hoppas Bremer bidra till en ökad kunskap om en specifik patientgrupps möten med ett av den svenska psykiatrins områden för specialistvård, något hon lyckas mycket väl med.

Det är en mycket estetiskt genomtänkt avhandling, som Bremer disponerat över åtta kapitel. Efter ett inledningskapitel följer: 2) Att kunskapa om kroppar, 3) Att vänta, 4) Att kvalificeras, 5) Att passera, 6) Att nät-verka, 7) Att fastställas. Som framgår är kapiteln tematiskt samlade under att-sats-rubriker. Rubrikerna är välfunna och analytiskt förtydligande. Verbformen

sammanfaller bra med såväl syftesformuleringens fokus på görande som den teoretiska ansatsens utgångspunkt i idéer om performativitet. Till sist kommer ett uppsamlade avslutningskapitel och därefter följer en föredömlig förteckning över materialet.

I inledningen sätts läsaren koncist och pedagogiskt in i studieobjektets specifika kontext: Berättelser om könskorrigering utspelar sig inom ramen för lagens, sjukvårdens och den allmänna sjukförsäkringens domän. Till situationen hör också att lagen kräver att det ska ha gått tid, ca två år, och den är indelad i två faser. I första fasen ska patienten igenom en diagnostiseringsprocess som fastställer huruvida man är transsexuell och *inte* intersexuell, schizofren, har könsidentitetsstörning utan närmare specifikation, är effeminerat homosexuell eller ägnar sig åt fetischistisk transvestism. Om man lyckats vara övertygande så ges efter ca ett år diagnosen transsexualism. Med diagnosen följer könskonträra hormoner och kanske laserborttagning av hår, röstträning för ts-kvinnor och borttagning av bröst för ts-män. Därefter provas man ytterligare i sin beständighet och övertygelse av tid och efter ett års ”real life experience” är utredningen klar. Men lagen kräver också att ts-personen är myndig, svensk, ogift samt att personen är infertil, dvs. man måste ha avlägsnat könskörtlarna. Sådana är lagens villkor för könskorrigering under avhandlingens undersökningsperiod.

I det andra kapitlet, Att kunskapa, sätts studien in i sitt forskningsmässiga och teoretiska sammanhang. Läsaren blir här informerad om hur vi ska förstå studieobjektet och hur Bremer därmed har gått tillväga. Bremer använder sig huvudsakligen av Judith Butlers teori om materialiseringsprocesser i termer av performativitet och Sara Ahmeds utarbetande av performativitetsbegreppet ”i och genom världen”. Viktiga begrepp för analysen av den levda erfarenheten är *bekvämlighet*, *hemmahörande* och fenomenologins *orientering*. Orienteringens riktadhet, som kan sägas vara avhandlingens centrala heuristiska redskap, skriver Bremer om i termer av *linjer*. Med linjebegreppet hoppas hon bättre komma åt subjektets rumsliga dimension. Också normbegreppet omformuleras på detta sätt. Istället för *heteronormativitet*, ytterligare ett central begrepp, skriver hon t.ex. den rätta linjen. Det är inom linjerna som subjektet erhåller *begriplighet*.

I tillägg till Butler och Ahmed, för att bättre kunna ta fasta på hur en specifik kropp som kött, ben, osv., medverkar i görandet av kön, inspireras Bremer också av s.k. materiell feminism och kvantfysikern Karen Barad.